

ת כ נ ת
מ ת א ר

מהודס העיר
מיוהל התכנון

רשות העתיקות

מ ק ו מ י ת

דו"ח מס 4 ג'

י ר ו ש ל י ם

סקר אתרים ארכיאולוגיים נבחרים
בעיר החדשה

2 ם ם ם

תכנית מתאר מקומית ירושלים 2000

דו"ח מספר 4ג'

סקר אתרים ארכיאולוגיים נבחרים בעיר החדשה

הוכן עבור:
עיריית ירושלים

מהנדס העיר
מינהל התכנון

הוכן על ידי רשות העתיקות:
אדריכל שחר פוני
ארכיאולוג יוחנן (ג'ון) זליגמן

רשות העתיקות

פברואר 2004

**כתיבה ועריכה: אדריכל שחר פוני
ארכיאולוג יוחנן (ג'ון) זליגמן**

**ליווי ארכיאולוגי: גדעון סולימני – ארכיאולוג מחוז ירושלים
זובייר עדווי – מפקח עתיקות, מזרח ירושלים**

**ועדת היגוי: ג'ון זליגמן, ארכיאולוג מרחב ירושלים
יעקב שפר, מנהל תחום שימור
גדעון אבני, מנהל תחום חפירות וסקר
רענן כסלו, ראש ענף תכנון, תחום שימור**

**הנהלת רשות העתיקות:
מר שוקה דורפמן, מנהל רשות העתיקות
ד"ר עוזי דהרי, סמנכ"ל לארכיאולוגיה**

**ליווי צוות תוכנית מתאר מקומית: משה כהן, ראש צוות התכנון
אמיר מוסק, מיפוי, איסוף וניתוח נתונים**

© זכויות היוצרים הם של רשות העתיקות. אין לצלם, לשכפל, לפרסם, להעתיק או להשתמש במדיה אלקטרונית בחומר זה, כולו או קצתו, ללא אישורה של רשות העתיקות.

אי הכללה של אתר ארכאולוגי כלשהו בתכנית זו אינה גורעת ממעמדו הסטטוטורי אשר נובע מחוק העתיקות התשל"ח - 1978, ואינה משחררת מחובת הטיפול באתר ובסביבתו.

מבואות

סקר זה נכתב ע"י רשות העתיקות ומהווה עבודה חלוצית בכל הנוגע לשילוב נושא הארכיאולוגיה במסגרת תכנית מתאר מקומית. רשות העתיקות, כרשות סטטוטורית, פועלת ע"פ חוק העתיקות התשל"ח – 1978 המקנה לה כוח לאשר תכניות או להתנגד לתכניות בתחום אתרי עתיקות מוכרזים. כוח זה, מספיק לכאורה לאכיפת דעתה של רשות העתיקות על מערך התכנון בכל הקשור לאתרי עתיקות. אולם למעשה, בהעדר תכנון מערכתי משולב, נושא אתרי העתיקות בעיר אינו מטופל באופן הנכון.

השרידים ארכיאולוגיים הם עדות לחשיבותה של ירושלים לאורך ההיסטוריה כמרכז דתי ומדיני. בשרידים משתקפים שימושי קרקע קודמים, שינויים אתנוגרפים, דתיים, דמוגרפיים, חברתיים, כלכליים ומדיניים. שרידים אלה השפיעו על המבנה הסביבתי העירוני הקיים דרך מבנים ששרדו עד היום ודרך מערך הדרכים. חשיבות ממצאים אלה היא בערכם העצמי, וכן בתרומתם להתפתחות העיר, למבנה העירוני וקשרי העיר לסביבתה הקרובה ולארץ כולה.

כאמור, על אתרי העתיקות להשתלב בתוך מערכת התכנון העירונית ולא לצדה. סקר זה בא להתוות כיוונים ראשוניים לשילוב זה.

שוקה דורפמן
מנכ"ל רשות העתיקות

חקר המצב הקיים, לרבות המורשת התרבותית וההיסטורית, הוא חלק מהותי בשלבי התכנון. תכליתו של חלק זה להציף את מכלול המרכיבים המנחים את התכנון. העיר היא יצירה רבת רבדים ומרכיבים שכולם יחדיו מהווים שלמות חברתית, תרבותית ופיסית. חקר המצב הקיים נועד איפה, ליצור את המתווה השלם של תמונה מורכבת זו. מרבית שטחה של העיר ירושלים מוכרז כאתר עתיקות על פי חוק העתיקות תשכ"ה 1978. בעיר כ-2100 אתרים מוכרזים. ההתייחסות התכנונית לאתרי עתיקות בעבודת התכנון השוטפת נעשתה בדרך כלל רק בשלבים מתקדמים של עבודת התכנון והתחייבה כחלק מביצוע המטלות של ה"תיק למתכנן" בטרם תכנית הועברה לדיון בועדות התכנון. מתכונת עבודה זו האריכה את תהליך התכנון ולעיתים חייבה שינויים בתכניות לאחר שהושקעו משאבים רבים בהכנתן. מטרת הסקר שנעשה במסגרת תכנית המתאר המקומית ירושלים 2000, היא לשלב את נושא אתרי העתיקות כחלק בלתי נפרד ממערכת השיקולים התכנוניים בתכנון העיר באופן ששמירה וההגנה עליהם ישפיעו על התכנון וישתלבו בתכנון, ובכך לקצר את משך הזמן הדרוש לתכנון.

הסקר של 120 האתרים המיוחדים, והאינפורמציה הרבה, יצורף למאגר המידע של המבנים לשימור בעיר ("כרטסת השימור") ויהא נדבך נוסף בהגנה על המורשת הבנויה של העיר.

אנו מבקשים כאן ועכשיו לברך את רשות העתיקות- מנהלה ועובדיה, על שיתוף הפעולה ועל העבודה המקצועית רבת ההיקף, שהיא בבחינת פריצת דרך בהתייחסות לנושא אתרי עתיקות בתכניות מתאר מקומיות במדינת ישראל.

משה כהן
ראש צוות התכנון

אדריכל אורי שטרית
מהנדס העיר

תוכן עניינים

2	הקדמה
3	מבוא
3	ארכיאולוגיה בירושלים
4	מטרות הסקר
5	האזור הנסקר וגבולותיו
5	"אתרי עתיקות מיוחדים"
6	מקורות המידע
6	בחינת התפלגות האתרים המיוחדים לפי קריטריונים נבחרים
7	סוג הממצא
13	שימור ותחזוקה
15	ההקשר הסביבתי הנוכחי של האתר
17	תיירות
19	מסקנות
22	רשימת האתרים
23	מפות אזוריים
40	סקר האתרים
41	מקרא
על פי מספר האתר ב"רשימת האתרים"	כרטיסי האתרים

הקדמה

מסמך זה הוא חלק ממסמך מדיניות משולבת לאתרי עתיקות. מסמך המדיניות עצמו שולב בפרוגרמה של תכניות המתאר המקומי ירושלים 2000, בתשריט התכניות ובתקנון. במסמך המדיניות ניתן דגש על העיר העתיקה, אגן העיר העתיקה ולאחרים הסובבים את העיר העתיקה. מסמך זה מהווה סקר של 120 אתרים נבחרים בירושלים.

השרידים ארכיאולוגים הם עדות לחשיבותה של ירושלים לאורך ההיסטוריה כמרכז דתי ומדיני. בשרידים משתקפים שימושי קרקע קודמים, שינויים אתנוגרפים, דתיים, דמוגרפיים, חברתיים, כלכליים ומדיניים. שרידים אלה השפיעו על המבנה הסביבתי העירוני הקיים דרך מבנים ששרדו עד היום ודרך מערך הדרכים. חשיבות ממצאים אלה היא בערכם העצמי, וכן בתרומתם להתפתחות העיר, למבנה העירוני וקשרי העיר לסביבתה הקרובה ולאחזק כולה. חלק גדול מהממצאים הם בעלי חשיבות עולמית ולא רק ארצית, אזורית או מקומית. חשיבות זו מקנה לירושלים את מעמדה כאחת הערים החשובות בעולם.

למרות יכולתה של רשות העתיקות, כרשות סטטוטורית לאכוף דעתה על מערך התכנון בכל הקשור לאתרי עתיקות, למעשה, בהעדר תכנון מערכתי משולב, נושא אתרי העתיקות בעיר אינו מטופל באופן כוללני. הטיפול באתרי העתיקות הוא בתוך מסגרת התכנון ולא לצדה. רק תכנית הכוללת הוראות, המובילות לשילוב נכון בין צרכי השימור של העתיקות וצרכי התושבים, עשויה להצליח. מסמך זה הוא צעד ראשון למציאת פתרונות פעולה מוסכמות והגיוניות בנושא זה. בסקר זה מתוארים האתרים המיוחדים בעיר שכלפיהם אנו מצפים להתייחסות מיוחדת, על פי האמור במסמך המדיניות.

אנו מעוניינים להודות לכל אלו שתרמו לעריכת הסקר :
תודה מיוחדת לגדעון סולימני ולזובייר עדווי על ליווי הפרוייקט וההדרכה באתרים השונים.
תודה ליעקב שפר, רענן כסלו ויעל אלף על הנחיית הפרוייקט, הייעוץ וההגהה.
תודה לראובן אלברגר, צבי גרינהוט, יוסי קוריס, ז'אק נגר, אריה רוכמן, סילביה קורפיוקו, יעל ברשק, הרמן ביכובסקי ולכל אלו שעזרו ולא ציינו את שמם.

שחר פוני,
יוחנן (גיון) זליגמן.

ארכיאולוגיה בירושלים:

(מתוך: "מדעיניות ארכיאולוגיות ושימור מורשת התרבות הבנויה")

ניתן לחלק את הארכיאולוגיה של העיר ירושלים לשני תחומים גיאוגרפיים – העיר העתיקה וסביבותיה והעיר החיצונית. בראשון מצויים העיר ההיסטורית של ירושלים ואתרי מפתח רבים ובשני קיימים שרידים לעורף הכפרי והכלכלי של העיר.

ממצאים מוכיחים התיישבות בעיר עוד בתקופה הכלכוליתית (האלף ה-4 לפסה"נ) אך עיקר יסודה של העיר בהקמת יישוב צפוף ברכס עיר דוד בתקופת הברונזה (התקופה הכנענית, האלף ה-3 לפסה"נ). בירושלים התפתח המונותיאיזם שהשפיע על ההתפתחות הדתית והתרבותית של העולם כולו. בעקבות ההתיישבות בעיר נוצר מרקם ארכיאולוגי עשיר אשר השפיע השפעה מכרעת על המבנה המודרני של העיר ירושלים. היותה של העיר המודרנית מרכז דתי, תרבותי, תחברתי ומדיני נובעת מההיסטוריה שלה, והארכיאולוגיה היא הביטוי הפיזי להיסטוריה זו.

התפתחות העיר בתקופות הכנענית, הישראלית, ההלניסטית, ההרודיאנית, הרומית, הביזנטית, הערבית הקדומה, הצלבנית, האיובית, הממלוקית, העות'מאנית והבריטית ועד עצם היום הזה באה לידי ביטוי באמצעות השרידים מעל פני הקרקע ומתחתיו. ההתיישבות הרצופה בירושלים ב-5000 השנים האחרונות הובילה ליצירת שכבות ארכיאולוגיות עשירות, מורכבות ועמוקות באזורים נרחבים של העיר ההיסטורית וגם בחלקים מהעורף העירוני.

מסביב לעיר התפתח מערך יישובי אשר תמך חקלאית וכלכלית בעיר. בעורף הכפרי מצויים אזורי הנקרופוליס (בתי הקברות) של ירושלים לתקופותיה, כפרים, בתי חווה, מחצבות, מתקנים חקלאיים וטרסות היוצרים נוף בעל חשיבות תרבותית הפועל כמכלול ארכיאולוגי שלם.

המחקר הארכיאולוגי בארץ ישראל החל בירושלים. החל מאמצע המאה ה-19 נערכו מחקרים מדעיים בעיר לרישום ותיאור ממצאי העבר. ב-150 שנות מחקר נערכו מאות חפירות ארכיאולוגיות ונוצר מסד נתונים וביבליוגרפיה עשירה ביותר בנוגע לעברה המפואר של ירושלים. עבור תקופות רבות קיימים מסמכים המלווים את הממצא הארכיאולוגי אך להבנת תקופות רבות בהיסטוריה של ירושלים הארכיאולוגיה היא העדות היחידה.

הארכיאולוגיה מעשירה את העיר כמוקד הביקור בעיר עבור תיירים רבים ובכך נוטלת תפקיד חשוב בהתפתחות הכלכלית של העיר, בעיקר בשעה שנושא "תיירות התרבות" (Cultural Tourism) מהווה כיום נדבך חשוב בתחום התיירות בעולם כולו. חשובה לא פחות יצירת 'עתודה ארכיאולוגית' מוסכמת השומרת חלק ניכר ממורשת זו לדורות הבאים כנושא למחקר חדש ומחודש.

עקב ההתפתחות העירונית המודרנית, הנעזרת בשיטות עבודה מכניות, השרידים הארכיאולוגיים חשופים לפגיעה פיזית כיום יותר מאשר בעבר. קיימת חשיבות בתיעוד ובהגנה על השרידים הללו תוך הקפדה על יצירת איזון בין צרכי הפיתוח של ירושלים לבין שמירה על עתיקותיה וסביבתן.

מטרות הסקר:

מטרות הסקר הן:

- א. הצגת מידע, עדכני ככל שניתן ומתחומים שונים, אודות "האתרים הארכיאולוגיים המיוחדים" (ראה להלן) שבירושלים כעזרה לציבור הרחב, ובעיקר כעזרה לציבור העוסק בתכנון, אדריכלי או גיאוגרפי, שמידע מסוג זה היה בלתי נגיש או לא ידוע לו עד עתה.
- ב. בחינת היבטים שונים, שימוריים, סביבתיים וגיאוגרפיים, של אתרים אלו, וניסוח מסקנות והמלצות לכל אתר ואתר על סמך ההיבטים השונים שנבחנו.

המידע כולל נתונים גיאוגרפיים/סטטוטוריים, תאור האתר והמצאים, ניתוח האתר בהקשרו הסביבתי, תאור מצבו הפיסי, מסקנות והמלצות לטיפול, צילומים, תכניות והפניה ביבליוגרפית. ההמלצות המוצגות בסקר נוגעות בעיקר לאמצעים השונים שיאפשרו את שימור האתרים מבחינה פיסית, שימור האתרים בהקשרם הסביבתי וכן המלצות לפיתוח האתרים והסדרתם לביקור.

שימור האתרים: בשטחה של ירושלים מצויים אתרים ארכיאולוגיים רבים. רבים מהאתרים מהווים עדות לעברה ולהתפתחותה של ירושלים כאחת מהחשובות שבערי העולם. חלק מהאתרים נושאים עמם מסורות דתיות ותרבותיות, חלקם מסורת אומנותית ועוד.

רבים מהאתרים הינם בעלי חשיבות רבה ברמה עולמית ולאומית, ומכאן הצורך לשמרם ולהבטיח את קיומם לעתיד. שימור המורשת התרבותית מוכר כיום כגורם בתוך פיתוח הסביבה בכלל. פיתוח בר קיימא המבוסס על שינוי מתמיד תוך כיבוד המורשת התרבותית ושילובה במערכת החברתית הכלכלית והתיירותית העכשווית. יעדי השימור הם: דאגה להארכת חיי המורשת החומרית, ואם ניתן, הבהרת המסרים ההיסטוריים והאומנותיים ללא איבוד האותנטיות והמשמעות. השימור הוא פעולה תרבותית, תכנונית, אומנותית וטכנית המבוססת על ידע הומאני ומדעי ועל ניתוח שיטתי.

אתרים ארכיאולוגיים הינם משאב מוגבל, בלתי ניתן לחידוש, ובמקרים רבים – פגיעים מאוד לנזקים מסוגים שונים, ולכן טיפול מתאים ותחזוקה קבועה הינם אמצעים הכרחיים על מנת להבטיח את הישרדותם של האתרים. שימור האתרים מהווה משאב חינוכי כרקע פיסי להבנת ההיסטוריה, אמצעי לביסוס השורשים במקום ובזמן וליצירת תחושת שייכות לאומית. השימור מאפשר חקירה מתמשכת של העבר, ומאפשר העברת הממצאים לדורות הבאים, מתוך הכרה בבעלות המשותפת של כל הדורות על נכסי העבר.

שימור סביבת האתר: בעולם כולו, קיימת הכרה מזה שנים רבות בחשיבות שימור האתרים, המונומנטים או הממצאים הארכיאולוגיים האחרים באתרם ("In situ"). הסיבה לכך נובעת מההבנה כי ערכו של הממצא נובע לא רק מצד עצמו אלא גם כפועל יוצא מהקשרו. לכן שמירת ערכו של הממצא, כוללת גם את שמירת הקשרו הסביבתי. שמירת ההקשר אפשרית רק באמצעות שימור הממצא במקומו המקורי. האתרים המוגדרים כ"מיוחדים" ישומרו גלויים באתרם.

האזור הנסקר וגבולותיו:

סקר זה נערך בתחום המוניציפלי של ירושלים, לרבות האזורים שסופחו לשטחה בשנים האחרונות, להוציא שטחה של העיר העתיקה (ראה להלן: "בחירת האתרים"). ככזה, כולל האזור הנסקר שטחים בנויים, שטחים פתוחים המיועדים לבנייה ושטחי נוף פתוח, המצויים בתחום המוניציפלי של העיר.

"אתרי עתיקות מיוחדים":

בשל צרכיה השונים של העיר לא ניתן להציג את כל האתרים הארכיאולוגיים באשר הם, גלויים לעיני הציבור. "שאלת המפתח" בכל יזמה לפיתוח היא: מהו האיזון הנכון בין צרכי הפיתוח לבין צרכי השימור, וכיצד לשמור על איזון זה. לשם כך קיימת חשיבות רבה בהגדרת האתרים העיקריים המיועדים להצגה גלויים לציבור, ובאתרים ("In Situ"), ואילו ניתנים להגנה באמצעות כיסוי או באמצעים אחרים נוספים.

בחירת האתרים

בירושלים רשומים 1800 אתרים במאגר המידע של רשות העתיקות. אתרים אלה אינם מסווגים ע"פ ערכם, על-כן רשימה זו כוללת אתרים ברמות שונות של ערכיות, מאתרים בהם ניתן להבחין בחציבה בסלע בלבד ועד להר הבית. בבואנו להכין נספח ארכיאולוגי לתכנית המתאר, היה עלינו לבחון מהן האתרים בעלי הערכיות הגבוהה ביותר בירושלים. בראש בראשונה מן הראוי לציין, שהאתר המרכזי של ירושלים הוא העיר העתיקה, בה רשומים כ-550 אתרי משנה. ברור לכולנו שהעיר העתיקה חייבת להיות נדונה כיחידה עצמאית. לכן, הוחלט שנספח זה יכלול אתרים המצויים מחוץ לחומות העיר העתיקה בלבד. ועדת ההיגוי של רשות העתיקות לתכנית המתאר בחרה ב-120 אתרים בעלי ערכיות גבוהה ע"פ הקריטריונים הבאים:

- תקופה – אתרים המייצגים תקופה תוך הקפדה על בחירת "נציגות" מכל התקופות.
- נדירות – אתרים שבשל נדירותם יש לשמרם כעדות המייצגת מסורת תרבותית בנויה.
- תיעוד – אתרים שהתיעוד או הספרות ההיסטורית אודותם חשובים כשלעצמם.
- מקבץ – אתרים שערכם עשוי להיות גבוה יותר עקב קישורם למערכת אתרי עתיקות רחבה יותר, כדוגמת יחידות נוף בהן קיימים מספר אתרים קטנים שגם אם בפני עצמם לא היו בעלי ערך לשימור, ערכם נובע מהיותם חלק ממכלול.
- השתמרות – רמת ההשתמרות הגבוהה של האתר.
- פוטנציאל – אתר בעל פוטנציאל גבוה לחשיפת ממצאים ארכיאולוגיים בעתיד.
- מדע – אתרים בעלי ערכיות גבוהה בשל חשיבותם למחקר הארכיאולוגי – אתרים המייצגים תופעה בעלת משמעות בהבנת המערך ההיסטורי והארכיאולוגי של הסביבה.
- תרבות – אתרי בעלי חשיבות תרבותית, דתית, או חברתית.
- טכנולוגיה – אתרים בהם קיים ייצוג להתפתחות טכנולוגית או המהווים אב-טיפוס לטכנולוגיה אנושית.
- פגיעות – אתרים הנתונים לסכנת פגיעה בשל מיקומם הגיאוגרפי או בשל מצב השתמרות החומר.

ע"פ הקריטריונים הללו נבחרו 120 אתרים מתוך רשימת האתרים בתחום העירוני של ירושלים ע"י ועדת ההיגוי. אין לנו ספק ששיקולים סובייקטיביים היוו אף הם גורמים בעלי משקל בתהליך הבחירה.

מקורות המידע

המידע המופיע בסקר, מבוסס על מקורות כתובים: מילוליים וגרפיים, וכן על תצלומים, תצלומי אוויר, מפות והערכה עצמית בעקבות סיורים בשטח. המקורות הכתובים עיקרם מאמרים אודות האתרים בכתבי עת מדעיים שונים, סקרים וכו'. כמו כן נאסף מידע רב מתיקי החפירה: המדעיים, המינהלתיים והמנדטוריים. המידע הגיאוגרפי והסטטוטורי מבוסס על נתוני מערכת "מנורה": מאגר המידע הממוחשב של רשות העתיקות. מקור התצלומים השונים: ארכיון התצלומים של רשות העתיקות, פרסומים שונים וצילום עצמי של האתרים.

המחקר

רישום "רשימת מצאיי" של האתרים באזור ירושלים הוא אחד מהפעולות המחקריות-ארכיאולוגיות הראשונות שנעשו. ראשון המחברים של רשימת אתרים 'עתיקים' היה למעשה אוסביוס מקיסריה, שחיבר רשימה מעין זו כבר במאה הרביעית לספירה, אך הרישום המודרני החל רק באמצע המאה ה-19. החשוב במחקרים אלה הוא סקר מערב א"י שבוצע ע"י צוות ה PEF הבריטית. עבודה חלוצית זו התפרסמה במספר כרכים בשנות ה-80 של המאה ה-19 (Conder and Kitchener 1881-3; Warren and Conder 1884). סקר זה, ועבודות רבות נוספות של חוקרים נוספים, נכללו בילקוט הפירסומים של ממשלת המנדט בין השנים 1929 עד 1947. רישום זה חודש בשנת 1964 בתחום "הקו הירוק" (ילקוט הפרסומים 1091 מיום 18/5/1964) והורחב לאחר איחוד העיר במטרה לכלול את העיר העתיקה ומזרח ירושלים במסגרת הרישום (ילקוט הפרסומים 1390 מיום 31/8/67). כתוצאה מתהליך הפיתוח המואץ של ירושלים בשנות ה-70 של המאה הקודמת, הוחלט לבצע סקר מקיף של האתרים בתחום העיר. סקר חשוב זה בוצע ע"י מספר צוותי סוקרים בניהולו של עמוס קלונר, ופורסם בשלושה כרכים (קלונר 2000-2003). בסקר תיאור מפורט של מאות אתרים מחוץ לגבולות העיר העתיקה. למחקר זו נוספו תוצאות של מאות חפירות שנערכו בירושלים ב-35 השנים האחרונות.

בחינת ההתפלגות של האתרים המיוחדים לפי קריטריונים נבחרים:

בעמודים הבאים, מוצגות תוצאות של בחינת התפלגות האתרים המיוחדים לפי ארבעה קריטריונים, וכן בדיקת היחס בין ההתפלגות של האתרים ע"פ קריטריון אחד למשנהו. (מספור האתרים ע"פ רשימת האתרים, ראה עמ' 22) הקריטריונים שנבחרו לבדיקה הם:

סוג הממצא: חורבות, מנזרים, מתקני תעשייה, שרידי חומות, מערכות מים ועוד.

שימור ותחזוקה: מידת הצורך ורמת הדחיפות בביצוע עבודות שימור.

הקשר סביבתי: אתרים בתוך מבנה, בשטח פתוח בלב סביבה אורבנית, בשטח נוף פתוח וכו'.

תיירות: סוג הביקור, הן הקיים והן הצפוי לאחר פיתוח האתר: צליינות, ביקור באתר במסגרת ביקור בשטח נוף פתוח וכו'.